

te boek stelden, vooral de uit de algemene Nederlandse geschiedenis bekende Jacques van der Haghen, heer van Gotthem, vóór en na zijn verblijf te Wesel een notabel inwoner van Gent. De ouderlingen en diakenen kwamen voort uit de gemeente zelf, die voor de verkiezing van ambtsdragers in vier kwartieren ingedeeld was (Brabant, Vlaanderen, Gelre en Holland). Een eigen dominee had de gemeente niet. Ze was daarom aangewezen op de medewerking van de Weselse stadspredikanten. In de vergaderingen van de kerkeraad duiken ze aanvankelijk dan ook slechts incidenteel op. Pas in de jaren tachtig zullen ze regelmatig de bijeenkomsten bezoeken. Vanaf die tijd veranderde de gemeente ook van karakter. Uit de oorspronkelijk Nederlandse vluchtelingenkerk ontwikkelde zich een gewone Duitse gereformeerde gemeente.

Het notulenboek voert ons terug naar een vroege fase in de geschiedenis van de Nederlandse gereformeerde kerken. De definitieve scheiding der geesten heeft nog niet plaats gevonden, en het is dus niet zo opmerkelijk — ondanks de nadruk waarmee de uitgevers het signaleren — dat we in deze gemeente personen aantreffen die later tot de remonstranten zullen behoren, of wier kinderen voor die gezindte zullen kiezen. We zien dat de gemeente van Wesel zich echter wel verbonden wil voelen met het grotere verband waartoe zij behoort. Zij heeft de Nederlandse geloofsbelijdenis aangenomen, en de kerkeraad laat in de acta de volledige tekst aantekenen van de besluiten van de Emdersynode in 1571.

Als gemeente zonder dominee nam Wesel niettemin een wat eigenaardige positie in. Dat kan de reden zijn waarom de notulen zeer weinig te melden hebben over de leertucht, al moet men anderzijds niet uit het oog verliezen, dat ook in de gemeenten op vaderlandse bodem de leertucht doorgaans maareen klein onderdeel is geweest van het ambtelijk toezicht. De levenstucht was des te strenger, en dat lijkt in Wesel niet anders te zijn geweest. Ik zou niet direct beamen, dat daarmee de voorwaarden geschapen zijn voor een tolerante atmosfeer van praktische vroomheid (25). Of om het anders te zeggen, een sterke nadruk op praktische vroomheid leidt niet noodzakelijkerwijs naar grote tolerantie. Uit de Hollandse praktijk van die dagen zou ik geen voorbeeld weten te geven dat een kerkeraad instructies gaf tot het toedienen van een lichamelijke straf. De broeders in Wesel doen dat wel. Samen met de schoolmeester gaan ze naar 'den jongen van Peeter Taelman'. Die zal dan een pak slaag krijgen om te leren zijn meester gehoorzaam te zijn, en zo een beter mens te worden: 'sien oft men met sulcken middel hem conde winnen'. Of het daar achter geschreven 'factum' (515) ons wil vertellen dat dit resultaat is bereikt, of enkel dat de actie heeft plaats gevonden, moeten we in het midden laten.

De technische kanten van een bronnenpublicatie krijgen in een bespreking doorgaans alleen aandacht als de uitgever duidelijk gefaald heeft. In het onderhavige geval zijn de namen van de bewerkers echter al een garantie van kwaliteit. Zij hebben de moeilijkheden van wat een vroegere onderzoeker af grijzend 'eine fürchterliche Handschrift' genoemd heeft, overwonnen met een volharding die zoveel resultaat heeft afgeworpen, dat ze uit het gedrukte boek niet meer is af te lezen. Maar ook de achterdochtigste lezer kan zich zekerheid verschaffen, door de bijgevoegde schriftproeven zelf te ontcijferen. Zijn respect voor de paleografische kunde van de bewerkers kan er alleen maar door stijgen.

A.Th. van Deursen

M-Th. Leuker, *'De last van 't huys, de wil des mans ...'. Frauenbilder und Ehekonzepte im niederländischen Lustspiel des 17. Jahrhunderts* (Niederlande-Studien 2; Munster: Verlag Regensberg, 1992, 380 blz., DM48,-, ISBN 3 7923 0633 6).

Zeventiende-eeuwse beelden van de vrouw en opvattingen over het huwelijk vormen het hoofdthema van deze Munsterse dissertatie, waarin overigens nog heel wat meer aan de orde

wordt gesteld. In de eerste honderd bladzijden biedt de auteur een schets van de positie van de vrouw van de late middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw, maakt ze de balans op van het maatschappelijk leven in de Republiek en gaat ze nader in op haar bronnen en methoden (met name de zogenaamde 'concentrische methode', om de teksten heen). Het beknopte titelcitaat uit Cats' *Houwelick* geeft twee van de drie heersende vrouwenbeelden weer: huisvrouw en echtgenote. Cats voegt daar weliswaar nog de moederrol aan toe, maar die blijft in dit boek buiten schot. Behalve een ervaringsgegeven vormden die rollen tegelijk een opdracht, een ideaal rolconcept dat de vrouw vanuit de samenleving te verwezenlijken kreeg. Daartoe werden haar positieve voorbeelden voorgehouden waarmee ze zich kon identificeren en schrikbeelden waarvan ze zich behoorde te distantiëren. Dit boek zoekt antwoord op drie vragen: hoe zagen die beelden eruit? hoe verhielden ze zich tot de samenleving? hoe werden ze overgedragen? De auteur tekent daarbij terecht aan dat het 'huis' van de huisvrouw in de zeventiende-eeuwse bronnen niet alleen een concrete woonruimte is maar ook een metafoor van de eigen plaats van de vrouw: haar speelruimte ligt binnenshuis, dat wil zeggen aan deze zijde van de grens tussen publieke ruimte en privésfeer, die van de man daarbuiten. De vrouw kan dan ook niet buiten de man om worden gedacht: hun leefwereld en de verbeelding van hun rolpatroon zijn complementair.

Als bron gebruikt Leuker kluchten en blijspelen waarin de vrouw en/of het huwelijk aantoonbaar een belangrijke plaats innamen. Alles bij elkaar bleken ca. 120 toneelteksten een of meer van de vier gekozen themavelden centraal te stellen, namelijk de gedragsnormen voor het meisje dat wil gaan trouwen (initiatief, vrouweneer, deugdzaamheid, enz.), het huwelijk zelf (ceremonieel, partnerkeuze, gevoelens en ouderrol), huwelijksconflicten (rollen en plichten, heksen en feeksen, de omgekeerde wereld, echtelijk gezag en leven in compromis), echtbreuk (overspel, manneneer, dubbele moraal, schuld en schande). Zulke motieven waren in de zeventiende eeuw natuurlijk niet nieuw. Ze staan, getuige onder andere Herman Pleij's werk, in een lange traditie. Het gaat Leuker dan ook vooral om de verschuivingen die ze in het systeem van normen en waarden kan aantreffen, in wisselwerking met *gender* in de samenleving. De belangrijkste ontwikkelingen kunnen we samenvatten onder de noemers moralisering, verburgerlijking en disciplineren. Ingetogen gedrag, zelfbeheersing en respectabiliteit vormen de nieuwe normen. De privésfeer dringt op en wordt het eigen domein van de vrouw. Kwesaties van eer en schande tenslotte worden tot problemen van schuld en boete. Twee interpretatiesferen komen hier naar voren: het beschavingsoffensief, en een groeiende scheiding tussen elite- en volkscultuur. Maar de cruciale vraag of de burgerij nu zichzelf wilde beschaven of juist de lagere klassen, valt eigenlijk niet te beantwoorden.

Merken we op dat 'Holland' (en meer in het bijzonder de Amsterdamse schouwburg, als *Institution bürgerlicher öffentlichkeit*) hier model staat voor het 'Nederland' uit de titel. De auteur leunt hier zwaar op Schillings hypothesen over de sociaal-economische en sociaal-culturele moderniteit, de Europese voorsprong van de Noordnederlandse samenleving in haar Hollandse variant en met haar calvinistisch waardenpatroon als unificerende factor. Is die veronderstelling voor heel de lange zeventiende eeuw zomaar gewettigd? Is ze vaak wel iets meer dan een gisse gok? Over een aantal van Leukers sleutelbegrippen (staatsvorming, confessionalisering, kapitalisme, kerngezin) zou wel enige discussie mogelijk zijn. Systematisch vergelijkend onderzoek is hier vaak helemaal niet of slechts vanuit krasse vooronderstellingen verricht. Omdat Leuker, ondanks eerdere terughoudendheid, aan het slot zelf de vraag stelt naar de relatie tussen toneelmotieven en werkelijkheid, is het zeker jammer dat ze zo weinig aandacht schenkt aan de produktie en receptie van de teksten. Ze worden als zelfstandige communicatiemiddelen behandeld, als losse getuigen van een eigenlijk alleen door 'de Holland-

se samenleving' begrensd (en in de Amsterdamse schouwburg gerepresenteerd) betekenisstelsel, waarbij auteur, opvoering en publiek er verder niet veel toe doen. Misschien ging het toneel in de loop van de eeuw wel steeds minder 'werkelijkheid' voorstellen. Ook de vraag of die werkelijkheid wel zoveel anders was dan elders, valt moeilijk te beantwoorden. Het succes van Cats in met name centraal Europa zou ons hier bijvoorbeeld tot terughoudendheid kunnen manen. De waarde van dit boek ligt dan ook niet in de confrontatie van de nonnen met de 'realiteit', maar in het ontwikkelingsmodel, dat tot verder onderzoek prikkelt.

De uitgever verdient een ouderwetse oorvijs vanwege de schandelijke kwaliteit van zeker de helft van de afbeeldingen, nota bene op kunstdrukpapier. Bovendien is de lay-out van een zo naargeestig conservatisme dat ik na lezing naar het vaderlands telefoonboek snakte. Lastiger nog bij zo'n boek boordevol namen en motieven: er zit geen register in.

Willem Frijhoff

H. A. van der Borg, *Vroedvrouwen. Beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's-Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: Onderzoeksschool sociale wetenschap; Wageningen: Wageningen Academic Press, 1992, ix + 194 blz., f35,-, ISBN 90 74379 01 X).

In dit proefschrift beoogt Van der Borg de negatieve beeldvorming over vroedvrouwen in de achttiende en vroeg-negentiende eeuw retorisch te situeren en te toetsen aan een scala gegevens over de maatschappelijke positie, sociale herkomst en het beroepsleven van deze vrouwelijke practici. Daarmee is dit werk in opzet tamelijk ambitieus. De lezer verwacht van een dergelijke kritische verkenning van de relatie tussen retoriek en praktijk allereerst een werkdefinitie van wat de dominante retoriek in casu behelst. Tevens hoopt men inzicht te krijgen in het ontstaan, de verspreiding en de eventuele veranderingen van bepaalde retorische conventies. Ook verwacht men een genuanceerde praktijkdefinitie, die recht doet aan historische ontwikkelingen en lokale verschillen. Zo hoopt men hier specifieke criteria aangereikt te krijgen aan de hand waarvan iets naders over de verschuivende maatschappelijke praktijkvoering van vroedvrouwen kan worden gezegd.

Gezien de huidige status van het historisch praktijkonderzoek naar het vroedvrouwschap in Nederland mag Van der Borgs studie op vele punten de moeite waard worden genoemd. Haar conclusies zijn helder en rehabiliterend: vroedvrouwen waren, hoewel veelal afkomstig uit de lagere standen, veel minder gemarginaliseerd dan men wel heeft willen doen geloven. De uitdaging, die Van der Borg zich in de inleiding stelt, om haar historische gegevens aan antropologische vraagstellingen te onderwerpen had gezien de magere uitwerking hier beter achterwege kunnen blijven; haar belofte om de discrepantie tussen retoriek en praktijk ook vanuit sociologische inzichten over beroepsformatie te bezien, doet de auteur echter ruimschoots gestand. In het eerste hoofdstuk laat zij de voornaamste facetten van het negatieve imago van vroedvrouwen in de literatuur — het bekende repertoire van dubieuze moraal, roekeloosheid en onkunde — in kort bestek de revue passeren. Tegen deze achtergrond worden vervolgens de praktische en maatschappelijke positie van vroedvrouwen geanalyseerd in de stedelijke context van Leiden, Arnhem, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch. Sociale afbakening en gesanctioneerde scheidingen van kennis en kunde staan hierbij op de voorgrond. Zo benadrukt de auteur de sociale herkomst van vroedvrouwen, haar geografisch-praktische werkveld en de stedelijke en medische bemoeienis met regulering van onderwijs en verloskundige arbeid. Doop-, trouw- en begraafboeken, stedelijke reglementen en registers van stadsfunctionarissen, verzoekschriften en sollicitaties, klachten en getuigschriften, medische tractaten en een enkel